

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 59 (1945)

Artikel: Istorgia natürela <biologia> per nossas relaziuns muntagnardas :
(Referat salvo a la tschanteda da la Società retorumantscha)
Autor: Brunies, S.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-214418>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 15.02.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Istorgia natürela <biologia> per nossas relaziuns muntagnardas

(*Referat salvo a la tschanteda da la Società retorumantscha
dals 21 november 1944 a Cuir a tres S. Brunies.*)

Motto: «Per nos continent guasto morel,
spiertel- e civicamaing nu do que
üngün oter salvamaint cu l'educa-
ziun, l'educaziun a dignited umauna.»
Pestalozzi.

Stimos audituors!

Ün' incumbenza zuond undraivla am lascha partecipar per la prüma gEDA a la tschanteda annuela da la *Società retorumantscha*, schabain ch'euo daspö decennis fatsch part d'ella e perfin d'he l'onur d'esser sto discipul da sieus fundatuors.

Mo que ch'euo hoz Als poss spordscher, as disferenzchescha in püs regards per bainquaunt da la mera part dals referats üsitos in Lur tschantedas. Ed uschè am stögl ouravaunt tuot s-chüser, sch'euo forsa, impè d'ün giodimaint aspetto, Als main be lavur e fadia. Schi, Els arrivan güst a dret a lavur cumöna, ed euo spesesch be ch'üngün nu piglia s-chandel, ans vzand per uschè dir in mangias d'chamischa e cha sfurzedamaing cò e lo eir l'expressiun saro lozieva. Pür memma essans arrivos ad ün temp da s-champamaint, inua cha na be las chosas — eir las ideas — as uortan arditamaing. Mo a tuot cas ch'euo Als pudess cunvainscher, suos-chi bain aspetter pel bön da nossa giuventüna, da nossa cultura e favella, ch' eir Els ans güdan activmaing a superer tuots impachs. Be simpatia e bainvuglientscha, duos insè famus e gratuits üts per las roudas, quaunt appredschos ch'els uschigliö eir sun, nu bastan per schmuanter our il char.

Illa sprauza sün Lur collavuraziun — minchün a sia piazza ans po gnir in agüd — aintr eau i'l tema dal di, Als beneventand eir da mia vart cordielmaing.

La vita scu tela ais ün cuntin cumbat. Quist cuntschaint dit as laschess sgür moduler eir in quel sen, cha que chi *nu* cumbatta, *nu's* dosta, perda dimena il dret da vita e perque saja cundanno a mort. La scienza chi perscrutescha la vita, la vegetela scu l'animela, cuortamaing dit «biologia» (da bios = vita, logos = disciplina), eruescha las ledschas chi redschan la vita. E dalander füss dimena da suppuoner cha quist ram d'importanza fundamentela stuess chatter eir in scoula üna piazza dominante, scha na centrela. E vi a quista avessan bain tuot ils oters rams da s'orienter, scha vulessans consequaintamaing seguir al cumandamaint pedagogic, cha tuotta instrucziun dess as puzzer sün impreschiuns e cugnuschentschas fingio assuntas dal scolar. Ebain, cun che mê — Als dumand — s'occupescha pü intensivmaing l'infaunt aunz cu ir a scoula scha na cun plauntas e bes-chas? E tuottüna: incunter a tuot resentimaint per la realited, cuntrari a tuotta logica ed a tuottas ledschas pedagogicas e metodicas repetidas a mort, figürescha pürmemma quist ram a dan dal svilup da l'orma e dal spiert umaun scu ram accessori, schi scu tschendrüglainta e que da la scoula primara fin sü davaunt las portas da l'universited.

D'examiner ils motifs da quist inchapibel fal, nun ais quia ne il lö, ne l'ura, namain il böt chi sto in questiun. Percunter savains nus tuots, v. d. tuot quels chi gettan avaunt 50 ans ed eir damain a la Scoula chantunela, cha spezchelmaing quist ram, in sia schmagrantüm ed indigestibiled nun ans savet interesser brichafat, mo pürmemma ans disgustet. Perche? Perche cha las uras d'istorgia natürela nun avaivan dachefer ünguotta cun la vita, mo bgeraunz cun la mort: cun fluors spassidas e cun bes-chas impagliedas, plain puolvra e magliadüra our dal museum da scoula — e que immez ün ambiaint richischem da flora e fauna. Speratiers ans staving in pü inservir da cudeschs — natürelmaing da quels our dal pajais dals grands sabis — cudeschs (— eau craj il Baenitz —) d'üna sechüra e lungurella insupportabla: dimena tuot que chi vulaiava per stüfchanter radicalmaing.

Ch'Els, stimos audituors, nu crajan forsa ch'eau vögliava fer beffa da mieus magisters. Que nu'm sto da'ls güdicher, mo eau nu'm

poss dispenser da constater il fat scu tel, e que unicamaing per ier resortir meglder que cha, imprendand da quists lur fals, stuessans müder. Noss magisters eiran pürmemma eir els infaunts da lur temp, temp da stagnaziun in püs regards. A nun ais da's der da buonder ch'eir els succombettan cun pochass ludaivlas excepziuns a quella prievlusa malatia cronica svizzra d'admirer, adurer e copcher tuot que chi vain da l'ester, na main cha nus a Cuir gnittans in contact be cun ün' unica cultura vivainta — quella tudascha. Dalander eir il dür cumbat daspö per salver nossa veglia cultura e tradiziun.

In pü eiran noss magisters rantos vi dad ün «plan d'instrucziun» natürelmaing pü u main copcho da l'ester. Quist «Lehrplan» ais üna deited chi vain venereda ed adureda fin al di d'hoz, e guai a quel magister, chi pel bön da sieus affidos, vules devier da quist princip absolut. Per quist motiv nu suos-ch neir imbütter a noss professers da nun avair fat cun nus üngünas excursiuns botanicas-zoologicas, chi almain da tuot ans avessan mnos in contact cun mamma natüra.

Suot telas circunstanças nu pudet que esser oter cu cha in nos pövel — eau pens cò surtuot al territori ladin — eir las pü primitivas e necessarias cugnuschentschas da la flora e fauna gettan plaun a plaun, a dan surtuot da nossa puriglia, in schmanchaunza.

Ans rapreschantainsa be per ün mumaint il fat cha da pü bod mincha masser e mincha massera cugnuschaiva almain da tuot las megldras ervas da pros e pas-chs, cumprais las pü nuschaivlas e las savaiva numner cun egens terms ladins; ch'els in pü cugnuschaivan tuot nossa boscha e frus-chaglia — ils vegls noms and daun perdütta. Mo ch'Els dumandan hoz in Engiadin' ota zieva nossas megldras ervas da lat, per ex. *il mattun*, *la mucligna*, u la pü nuschaivla zizagna, *la zaidla* — ed Els paun ler our dad ögls grands scu coppas cha las pü primitivas cugnuschentschas indispensablas al paur sun idas a perder. Cha'ls noms perfin da boscha, sco per ex. *l'agnieu* (per Bergföhre) u *avez* (per Weisstanne), in pü ils noms da la differenta frus-chaglia, sun be auncha illa memüergia da qualche poch, nu do da buonder. E chi — Als dumand — cugnuscha auncha noss utschels, exeptuo forse *il corv*, *il passler* e scha vo bain eir *la gragiauna*? Chi ais hoz bun da dis-

ferenzcher ün spler da gillinas d'ün tschüffamüers (bussard), *il spreret dal filadè*, üna *randulina dal randurel* u guera üna *randulina da suler* dad üna da *pensla*?

Cha que nu saja taunt important? Natürelmaing bricha per qualchün muot d'interess e sentimaint. Per quel quintan bainschi dmura ed ambiaint be scu oget d'explotaziun, que ais apunto la mentalited dal nativ sgrammeder. Auncha avaint 60 ans staiva que eir in quist regard meglder, ma culs ultims «naturalists» traunter ils vegls predichants (Tramer, Saraz) e'ls vegls magisters (Krättli, Caviezel, Camenisch, Candrian) gettan las ultimas cugnuschen-tschas populeras da nossa natüra in terra putera insembel cun ils noms ladins in schmanchaunza — eir ün simpton dal «progress».

Que sun be *qualche* singuls simptoms inquietants da l'evoluziun e forsa niauncha ils pü seris. Chi chi vezza eir be ün pô pü a fuonz, so cha'l scroudamaint eir quia nun ais brichafat forsa la consequenza da relaziuns exteriuras, dimpersè da relaziuns internas, d'üna crisa da l'orma, per buna part noss' egna maxima cuolpa. D'entrer pü fop in quista fatalited, mness per hoz memma da löntsch¹.

Mo güst dal temp il pü critic per cultura e lingua, cur cha nos pövel avess gieu nair dabsögn d'üna ferma pozza, d'ün schllass sustegn, las duos guardgias da noss bains culturels, scoula e baselgia, rechüsettan. Ed uschè perdet la scoula na be ün ferm liam cun la vita, tar nus in speciel cun la vita paurila, pürmemma as privet la scoula tres l'aversiun cunter il ram d'istorgia natürela d'ün dals pü squisits mezs da cultivaziun da spiert ed orma. Be ipocrisia ed ün sen advers a la senchited dal tuotcreo po vair in

---

¹ Be in passand saja quia trat adimaint üna granda cuolpa da la scoula, mo surtuot dals mneders scolastics d'avaunt la guerra, chi avet consequenzas desastrusas per nossa cultura e favella: tres l'instrucziun pü u main formela, distachada da la vita, subittan surtuot la vocaziun dal paur e dal misteraun üna svalütaziun chi pussibiltet l'infiltraziun estra, accumpagnada dal materialissem cul chammi (v. d. culla confundaziun) da munaida e vantüra.

E tres «l'industrialisaziun da la scoula» nu patit in pü be il contact traunter magister e scolar, scu eir la cultivaziun dal caracter, mo quist' industrialisaziun det pürmemma eir andit al mantuner (accumuler) successiv da novas materias e lezchas e na in ultim eir a l'agravamaint dal spiert giuvenil. — Uschè vo que cur ch'ün pövel liber imitescha maximas estras, adversas a sa natüra.

üna seriusa instrucziun in istorgia natürela ün priewel per las ormas giuvenilas.

L'importanza e'l seri da quista pretaisa am sforza d'exemplificher quia cun egnas experienzas — e que sün tuot ris-ch, svess sch'ün vuless m'imbütter da vulair indezentamaing metter modestas prestaziuns in plaina glüsch.

Cha güsta il stüdi da la natüra ais in cas d'approfuondir e promover eir il sen religius, cumprova il fat cha tschients da mieus scholars s'algordan auncha hoz cun plaschair surtuot a quellas uras d'istorgia natürela, introdüttas cun ün' urazchun e d'ürant la guerra cun ün' affirmaziun da fidelited e güramaint solen invers pövel e patria. Inschmanchabel am resta in pü la simpatia da quists scholars da cited per la quarta lingua. Daspö la decisiun federela insistittan els, e que in *tuottas* mas classas, sainz'ün'unica excepziun, cha urans in comuniun in ladin. Quaunt cha quista sincera veneraziun per nossa favella, missa repetidamaing sün prova, am commovet ed incuraschet in temps prievlus e'm colliet strettamaing cun üna considerabla part da noss confederos chi'm paraiva memma differenta da nus per am chatter tuottaffat tar ella da chesa! E cu ch'eau am trupaget davaunt quista giuventüna, pensand a nossas relaziuns in Engiadin' ota, cun lur passivited invers la veglia, perfin dals esters appredscheda, mo da nus stess viepü abanduneda tradiziun ladina! Eau nu ris-chet niauncha da dir, cha San Murezzan e Puntraschigna quasi cumplettamaing, las otras vschinaunchas fin giò S-chanf sun fingio pü u main persas al tudas-ch, persas our dad impardunabla indifferenza dals indigens, pustüt da quella vart chi avaiva la custodia dals bains culturels in maun e chi eira in dovair da pisserer a temp, cha'ls elemaints esters gnissan assimilos.

Mo ün tel cuntegn nu füess d'incler scha nos pövel rumauntsch, na be il ladin, nun avess subieu fingio aint il ultim tschientiner ün scroudamaing da sa religiusited chi l'indeblit in sieu cumbat culturel. (Cfr. G. Gangale: Pled e cretta aint il Grischun rumauntsch.)

Our da quista fatalited as declera traunter oter eir il fat cha l'Engiadina perdet cul temp la preponderanza in Grischun, chüreda tschientiners a la lungia.

Cha nu schmanchans: l'otezza d'üna cultura nu dependa nima da l'industria, bgeraunz da quella part dal pövel chi ais inrischeda aint il sögl matern. Da l'otezza culturela in prüma lingia

— e na da sia mercantiled e tecnica — dependa l'ultim dals quints la piazza d'ün pövel traunter las naziuns¹.

Ch'Els am laschan in passand der auncha ün sguard sün duos ulteriurs erruors, chi influenzettan disfavuraivelmaing la scoula populera. Eir nus, admirand il «svilup» ester, succombettans daspö ün tschientiner a la *surtaxaziun dal specialissem* sün tuot ils rams da la scienzcha. La scienzcha, scu eir sa fantschella, la tecnica, s'emancipettan dal princip culturel, proseguind lur egnas vias independentas, redüand uschè las culturas a civilisaziuns tres il process da cumpletta materialisaziun da la vita. Bainschi mnettan ils stüdis spezhels a grandas e salüdaivlas scuvertas scu per ex. illa medicina, chi sbandagettan per adüna terribels flagels per l'umanted. Mo a la fin che güda que da salver ils umauns da malatias prievlusas e da l'otra vart ils chatscher mincha quart tschientiner i'l infiern da guerras schnuaivlas e viepü desastrusas, grazcha güsta a las scuvertas da la scienzcha e da la tecnica.

La surtaxaziun dal specialissem cun sieu spiert calculativ s'appropriet incunter a las tendenzas da nos grand edücheder Pestalozzi eir da nossas scoulas. Cò det que bainbod rams spezhels, scu quels da la botanica e zoologia, noms esters, dal simpel pövel mê udieus, chi al daivan sugerir novas cugnuschentschas indispen-

---

¹ A nu pudains quia fer da main cu dad exemplificher la situaziun cun qualche citats dad Ernst Schürch, sto decennis a la lungia schefredacter dal «Bund», in sia «Kritik an der Schule, Gedanken eines Laien», our da sieu referat, salvo a la sinoda da Basilea, als 15 december 1944. El disch t. o.:

... «La Svizra ho auncha da subir düras provas, e la scoula ans stu güder ad activer las forzas spiertelas e morelas necessarias, sch'ella nu vuol rischer da gnir schmagagneda u s-charpeda.» ...

... «La prievlusa invasiun estra in Svizra (dal pajais scu da las famiglias) deriva da que cha ils Svizzers renunzchan viepü a misters collios cun sforzs corporels e ch'els as büttan sün vocaziuns tecnicas, mercantilas ed academicas.» ...

... «Scha guardains inandret, schi dumanda hoz la vocaziun dal paup pü otas pretensiuns spiertelas cu las meras vocaziuns a la sumbriva e regledas tres uras da büro. E güst uschè ot sto in vardet la lavur in chesa sur il tschanter davaunt üna maschina, inua cha l'egen penser cò e lo be disturba e tuot dependa da que cha'ns vain dicto e cha oters haun penso e dit. In quist regard füss da reorganiser, scha'l pövel svizzer as vuol drizzer aint tenor il bsögn da l'egna economia.» ...

... «L'agüd pel paup muntagnard nu bastaro fintaunt ch'el vain svalüto socielmaing scu proletarier da champagna, e mincha mez da trafic chi dess purter amunt guadagn, stira la gliued ingiò.» ...

sablas pel «progress». La schmagna dal «progress» eira in streda, e chi chi avess ris-cho quella geda da fer opposiziun, s'avess expost al sdegn dals contemporauns. —

Ed a la fin auncha d'ün ultim fal cun noschas consequenzas stögl eau fer palais quia cuortamaing, sperand da nu fer memma abüs da Lur pazienzcha ed atenziun. Que as tratta da la perniziusa confuondaziun tres generaziuns e generaziuns, na be tar nus: la confuondaziun da *l'instrucziun cun l'educaziun*. In mincha pajais e tar nus in mincha chantun do que ün departamaint «d'educaziun», mo l'educaziun scu ch'ün stess presumer nun ho nimia la preponderanza, bgeraunz vain ella suottamissa a l'instrucziun, impè da vizaversa. Congualand cun la vita pratica paurila füss que scu scha la massera avess da's suottametter a si' eгна fantschella. L'instrucziun as drizza pü al spiert, l'educaziun pü a l'orma. Instrucziun ais üna funcziun da civilisaziun, educaziun üna da cultura. Quaunt inavaunt cha la preferenza da l'instrucziun, resguardand e perchatschand bod exclusivmaing il spiet mnet, sto cun üna realted vairamaing sculozzanta davaunt noss ögls: 2000 ans d'instrucziun cristiauna e pü cu 100 ans instrucziun populera per arriver ad ün desaster mundiel, cunter il quèl s vess il purgiatori da la Comedia divina pera be ün gö d'infaunts.

* * *

Laschand cursoriamaing preceder qualche observaziuns davart l'instrucziun da l'istorgia natürela daspö noss temps da scoula, nun eira, scu dit, nimia il böt quel da criticher per vulair musser quaunt scorts cha nus intaunt essans dvantos, dimpersè nossa mira ais scu dit bgeraunz quella dad *imprender* our dals fals da noss precedaints, da'ls trer a nüz pel bain da la nouva generaziun e perque, e be perque ils stuettans metter in plaina glüsch.

Imprender our dad egens ed our dals fals dad oters! Appairaintamaing il pü liger chi po der, mo in fat e vardet sgür dal pü greiv. U ho forse l'umanited scu tela bger imprains our da tuot sieus erruors, daspö cha'l grand Musseder as stuet sacrificher per ans avrir ils ögls a megladra cugnuschentscha da la vardet, u haun ils pövels, quistas povras scossas, chi cuorran zieva mincha schnat pester, imprains qualchosa our da lur istorgia? Ils fats demuossan il cuntrari. Mo per l'amur da Dieu perche? Perche ch'ellas, las

scossas, nun haun imprains e per part nu suos-chan neir imprendder a penser stess. Que faun oters per ellas. Quia füss dimena ün chavazzin per nus: *imprender a penser svessa* e na be rumaglier il mas-cham dals oters. Pelvaira, in tuots stüdis pedagogics dal temp preschaint s'oda quista melodia in differentas modulaziuns, e que paress bod da vair tres la s-chürdüm dal temp üna linternina e davous quella scu ün imagi al tschêl apaina disferenzchabel in sias conturas intschertas: quels solens trats da bap Pestalozzi. Mo schi, tar el revgnins adüna uschè bod cha nossa sabgentscha in dumandas da scoula vo our per la ramma.

Las duos guerras mundielas cun lur fracasch e sgrischur haun a la fin eir sdasdo scha na l'inter pövel rumauntsch, schi almain clamò a sieus ils pü capabels e zelus mneders ad ultims sforzs per salver noss' ierta culturela aunz chi croudand eir las bastiuns centrelas. E lur exaimpel clamet nossa giuventüna, il prüm l'academica sül champ d'operaziun: la Ladinia, la Romania e la Renania. Uossa ais be da sperer ch'ellas as cumpletteschan in möd democratic, attrand tuots zelus e lavurius traunter la giuventüna eir da quella *na* academica. Dimena na gramma e lat sgrammo, dimpersè lat inter scu chi tuocha.

Mo eir ils magisters ladins as sdvullettan fingio avaunt ün quart tschientiner furmand la squedra d'avauntguardgia, la *Conferenza generela ladina*. E cun fin e saun intent arcugnuschettan la grand' importanza da l'instrucziun in istorgia natürela scu ram adatto per arer ün pô pü chafuol sün nos champ rumauntsch.

Fingio avaunt 22 ans, a la Conferenza generela ladina a Zernez, proponit *sar proj. Tönjachen «da trattar istorgia natürela jin a l'ultima classa da la scoula secundara in rumantsch*, retgnand que per ün dals megliders mezs per sdasdar l'amur pel sögl patern e sia ricchezza e sias bellezzas, per regalar darcheu al paur rumantsch ün s-chazi da plets cha seis babuns possedaivan e ch'el nu posseda plü — na in ultim — per dar a la quarta lingua naziunala ün sichin daplü dignità, mussand ch'ella ais ,buna avuonda' per instruir eir rams moderns. Avant 20 ans m'aise gnü imbüttà», proseguescha sar prof. Tönjachen aint in sieu referat conferenzchel (v. Sain Pitschen da l'avuost 1942), «chi manca la basa legala per effettuar simlas pretaisas, e que eira vaira. Hoz nun ha quel argumaint ingüna valur, la basa legala ais qua. E'ls mezs adattats per

güdar a cumpartir quels rams in rumantsch pon gnir s-chaffits in cuort temp.» Taunt inavaunt sign. prof. Tönjachen.

Aunz la Conferenza da la Ladinia dals 29/30 avuost dal 1942 a Puntraschigna dumandet sar prof. Tönjachen a Lur referent dal di, sch'el surpigliess l'elavuraziun d'üna «biologia rumauntscha», üna dumanda chi in pü al gnit fatta eir dal parsura da la Conferenza generela ladina, sar magister reel Jon Semadeni.

Vzand la purteda da la dumanda e cha l'iniziativa sortiva da mieus collegas ladins ch'eau resentit scu ün clam da ma stretta patria, am resolvet d'assumer l'incumbenza zuond undraivla e da metter per intaunt d'vart otras lavuors, e que tauntpü ch'eau dalöntschi innò m'occupaiva cun ün simil proget baso sün egnas experiencias durant bgers ans da magister.

Na be la cuffidaunza absoluta da mieus collegas, chi excludet üna cumischiun speciela, eir ch'els appruvettan cumplettamaing mias ideas e propostas am füt impegn incuraschant per la reuschida al bain da nossas scoulas, as trattaiva que tuottüna d'inchaminer novas vias. Ed eau Als poss atscherter, ch'eau in ma vita nun am mettet cun pü algrezcha ed ardur vi d'üna lavur.

Els saron bundragius da savair, che «*novas vias*» cha que sajan. Ünguotta pü simpel: Nus avains fat allusiun dals grands fals chi gnittan commiss in regard a l'instrucziun in istorgia natürela. Bain, tscherchainsa quia in prüma lingia da'ls eviter taunt cu pussibel, alura essans fingio sün la nouva via.

Indubitabelmaing ais ün dals pü grands ed impardunabels fals, *quel da stanglanter e stüfchanter l'infaunt cun plauntas e bes-chas mortas*, inua cha'ns stessan a dispusiziun da quellas vivas in surabundaunza (sainza cha vuessans però forsa excluder erbars e bes-chas impagliedas, chi, impuondidas a la dretta piazza ed a la drett'ura paun render adün' auncha buns servezzans¹.)

Ün seguond fal cardinel ais quel da tratter in stüva da scoula que cha sainza considerabel perdatemp as po almain contempler cuour i'l liber in na memma granda luntanaunza da la chesa da scoula. Üngüna temma, ne da l'interrupziun, ne dal perdatemp! Cun buna vöglija ed ün pô sen per uorden, disciplina ed iniziativa

---

¹ In cuntrari, a füess desiderabel cha mincha scoula as s-chaffiss ün erbari local. A mieus collegas stun gugent eir quia cun cussagl ed agüd a dispusiziun.

ais que fich bain e cun bun success fattibel. Ün magister chi nu suos-cha banduner cun sia classa per üna mezz'ura la stüva da scoula, sainza avair da ris-cher üna rebelliun nun ho sieus scolars in frain. Indispensabel bainschi ais cha'l magister s'hegia oriento per temp davart que ch'el voul demonstrer cuour.

Quistas duos premissas, mieus stimos audituors, sun ils bavuns chi mainan our sül champ d'ün' instrucziun chi na be interes-sescha e preoccupescha spiert ed orma, mo chi garantescha impreschiuns per l'intera vita, tuot oter cu quella sabgentscha da palperi, vöda chi svampa scumbod cha'ls infaunts sortan da la scoula.

Natürelmaing ais que indispensabel cha surtuot il magister as lavura aint consequentamaing cun zeli ed amur per sia vocaziun eir da quista vart, sgür ch'el alura chatta viepü satisfacziun, pü ch'el s'approfundescha in quist s-chazi inexauribel.

Cugnuoschand las difficulteds, craj cun buns motivs cha mieus collegas, s'affidand ad ün intraguidamaint approvo in lungs ans d'egna experienza, chattan sainza grands sacrificis da temp e forza la via chi maina al success.

Incunter a l'opiniun generela, cha per l'adöver d'istorgia natürela sün nos s-chalin sajan stüdis academics indispensabels, Als poss atscherter ch'eau per la lavur in questiun pudet impuonder ün minim da que chi'm gnit spüert a las universiteds. Ed eau Als vögl in pü affirmer cha bger pü grand guadagn per me stess, scu eir per mias uras d' instrucziun, resultat dad egnas experienzas illa natüra. Quist be per illustrer l'importanza da l'egna observaziun scu eir per musser cha sabgentscha da cudeschs forsa inüngür nun ais taunt dispensabla cu güst sün quist champ. Quetaunt cumprova in pü evidaintamaing il cuntegn da la granda magiurited dals scolars: ils pü bels, renumnos cudeschs d'istorgia natürela per las scoulas medias cun magnificas illustraziuns scu per ex. quels da Schmeil e da Smalian, interessan a la lungia ils scolars zuond poch, que ch'eau decennis a la lungia stuet constater. D'ün approfondimaint a chesa a maun da cudeschs cun pochischmas excepziuns niauncha da discuorrer. Singuler, che? Mo ais que singuler, cha ils scolars in generel haun ün' aversiun cunter cudeschs da scoula? Chi da nus nun avess auncha vis a schlavazzer a quists dianzers ils cudeschs aint in ün chantun, apaina cha rivan da scoula? Nun as revoltescha quia, forsa — am dumand — ün saun instinct cunter üna

tscherta tirannia? Sainza dubi cha quists bain managios mezs d'instrucziun vegnan resentieus dal spiert giuvenil scu sforz, nu pigliand els — bainschi cun lodablas excepziuns — resguards sün sieus bsögns e sia singularited. Scu tal stomi do que quia apparaintamaing indigestiuns, e dalander convulsiuns. Dimena atenziun cun las indigestiuns, eir cun quellas spiertelas, atenziun pustüt in regard al quantum! Cò füss in prüma da redür las purziuns, taunt quellas da l'instrucziun quotidiana cu quellas da las lezchas a chesa, las preparand cun tuotta exactezza e chüra pussibla, las cundind cun bun painch fras-ch da pazienzcha e bainvuglientscha, scu eir cul sel d'ün bun umur. Cu cha que dess alura ün' otra atmosfera in stüva da scoula — tuot i'l sen da nos grand Pestalozzi! E davent a la fin cun tuot ballast inütil, cun tuot surcharg per magister e scolar, confuorm a la veidra devisa, cha «per forza nu vel' üna scorza.»

Possans in pü tgnair adimmaint surtuot cha la scoula ho üna granda mischiun culturela: quella dad uzer il livè morel e sociel da nos pövel. Per quist böt stu ella reactivex taunt cu pussibel quellas forzas latentas d'amur vschandaivla, da cumünaunza e fraternited chi tres il pregüdizi dal spiert sun idas viepü al main, cumplichand ed agravand la vita.

In quist connex fetsch allusiun da mi' inoltraziun a la Conferenza generela ladina da quista prümvaira in regard a las «lavuors cumönas da scoula» (per exaimpel il cunagir pas-chs u il cumbat cunter las minchülettas d'utuon etc.), lavuors dimena chi speratiers pudessan esser eir ün considerabel agüd per nossa pauparia.

Mo que füss ün grandischem fal, dal quèl eau Als vuless scussgliaer seriusamaing: da forsa vulair cumanzer cun l'istorgia natürela pür illa scoula secundara u reela. Perche l'interess per tuot que chi riguarda la natüra ais bger pü intensiv tals pitschens. Passo ils 10—12 ans, dimena i'l quintevel-sesevel an da scoula e pustüt vers ils ans da puberted, as volva l'interess dal scolar vers oters rams per as reactivex darcho illas ultimas classas da la scoula media. Eau supplichesch a mieus collegas aunch' üna geda da nu survair quista constataziun. L'istorgia natürela stuess dimena cumanzer almain da tuot cul terz u'l quart an da scoula. In pü füss que bger pü economic da nu scumpartir l'instrucziun, dschainsa

sün duos u trais uras l'eivnas sparpagliedas, dimpersè da reserver per quist ram almain mincha 10 fin 15 dis ün inter mezdi, per pudair arrundir la lavur ed uschè eir spargner temp. Alura taunt cu pussibel paraglier, giuncler ils differents rams, que chi serviss eir a megl'dra concentraziun.

Tschertas observaziuns e constataziuns tuottaffat elementeras pudessan perfin fingio gnir fattas illas scoulinas. Scha temp e forza am permettian, vögl gugent pü tard fer qualche propostas eir per quist s-chelin.

* * *

Mo bger pü importanta e decisiva cu tuot quists «buns cus-sagls» ais la lavur dal magister stess, pustüt sch'el da sia vart la so vivificher cun egnas experienzas ed instancabla premura.

Arcugnuschainsa dimena a temp tuot que chi ais necessari e sajans preparos pel nouv temp chi s'annunzcha e chi dumanda eir da nus prestaziun optimela.

In quista direcziun ais orienteda la lavur affideda a Lur referent, ch'el in qualche exaimpels Als vuless uossa cuortamaing demonstrer (quia seguittan projecziuns cun provas dal möd d'instrucziun a maun da skizzas, lotraunter quella annessa).

* * *

Dalöntschi da forsa vulair crajer d'avair chatto la quadratura dal tschierchel, sajan, per conclüder, uschè cuort cu pussibel indichedas las preferenzas da las «nouvas vias» inchaminadas:

1. In piazza d'ün savair formel, süt, our da cudeschs, avess d'entrer ün approfondimaint baso sün egnas perscrutaziuns e contempla-illa natüra.
2. Scu mez da recapitulaziun e memorisaziun da las experienzas fattas cuour i'l liber, dajan gnir impundidas skizzas, munidas d'ün cuort text, chi per spargner temp vegnan sün fögls volants scumpartidas in scoula, per gnir luvedas in üna mappa traunter duos fögls libers, destinios per agiundscher ulteriuras observaziuns u amplificaziuns da vart dal magister.

Prova da las skizzas

Nossa bos-cha da fruonzia (conifers) (I)

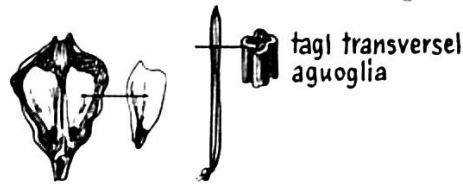
a) Il petsch (pign), nos bös-ch il pü deraso, e sieu strusch paraint →

s-chaglia da la puscha giuvna

s-chaglia da la puscha madüra

lain da petsch vain druvo per: stüvas, üschöls, crapendas, mobiglia, vaschels, arder

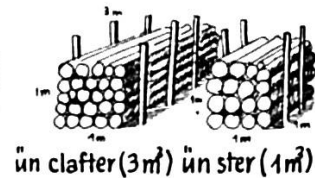
Nus observains il dschermüglia dal petsch

il sem crouda, l'ela schmarschescha

il sem vain zappo aint da la muaglia u da la sulvaschina illa terra

il dschermügl ziev' il prüm an (sumgiaintamaing eiv tals oter conifers)

Duos forzas oppostas redschan las plauntas: l'üna, aint illa risch, tira vers il sulagl, l'otra vers il center da la terra

Tuots drets reservos

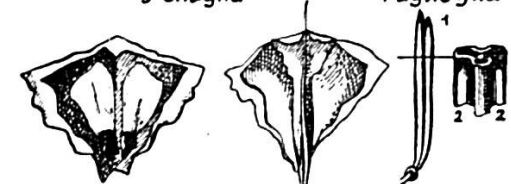
b) l'avez (strusch paraint dal petsch)

la descha pera scu presseda orizzontel maing na la puscha crouda, d'impersè be las s-chaglias croudan, e la rocca resta

s-chaglia

l'aguoglia

vart inaint

vart inoura

tagli a traviers
1 duos pizzins
2 duos strivlas alvas

gia

mandolina

surplins

s-chacla

il lain d'avez vain druvo per: s-chaclas, lavuors da turnidur, surplins, gias, mandolinas etc...

3. Scu ogets d'instrucziun servan in prüma lingia plauntas e bes-chas, chi haun importanza per la vita paurila e chi sun d'ürant ils mais da scoula accessiblas, promovand uschè las cugnuschen-schas necessarias da l'egen ambiaint.
4. L'inter' instrucziun in biologia s'inserva exclusivmaing da nossa lingua materna chi, eir ella, fo part da nossa natüra e perque nu dess gnir negletta. Üna traducziun in otras linguas cu noss idioms rumauntschs nu vain in consideraziun fintaunt cha la scoula grischuna salva la dignited da sia la pü veglia favella e cultura.
5. S'inclegia da se stess cha sün giavüschi paun eir las scoulas da las otras cuntredgias rumauntschas s'inservir da quist mez d'instrucziun.
6. Scu intraguidamaint e surtuot per schligerir la lavur dal magister sun previsas excursiuns demonstrativas da las singulas conferenzas regiunelas, inua cha tuottas dumandas in questiu gnaron trattedas in ün spiert collegiel e da vschandaivel agüd.
7. Scu cumplettaziun indispensabla da las skizzas ais previs:
  - a) ün text explicativ pels magisters, chi'ls spargna üna buna part temp per preparaziuns;
  - b) üna collecziun dals noms da plauntas chi creschan in nos chantun e chi sun cuntshaintas al pövel rumauntsch. Quista glista dess cuntgnair cuortas notizchas floristicas, economicas, folcloristicas ed etimologicas da las singulas plauntas. La lavur dess gnir publiched aint illas Annalas da la Società retorumantscha. Da quista lavur dess successivamaing gnir stampo ün suffizchaint numer da separats per cha ils magisters da lingua rumauntscha and possan as proveder.

Els vezzan dimena: Proseguind las vias qui sur indichedas, vias da nouv' orientaziun in regard a la biologia per nossas scoulas rumauntschas, nu mnessans be nouva vita ill' instrucziun, dimpersè svagliessans i'l istess temp darcho amur e brama per la vocaziun dal paur, per il schlass fuonz da mincha vaira cultura. E sur que rendessans aunch' ün appredschaivel servezzan da fidelited a nossa taunt ameda favella, a nossa mamma rumauntscha. A's tratta cò tuottüna d'ün ram chi, giand a fuonz, svaglia intellet ed orma: ün

vair ruotter per sgumber la bouda chi sepulit eir la religiusited innata da noss perdavaunts. Sün üngün' otra via nu s'inscuntra a tauntas müravaglias ed a tauntas cumprovas d'ün redschadur divin. Perfin il grand Nazarener nun as indegnet in sias sumaglias da's cumparer bod cun la cluotscha, bod cun l'agnè u perfin cul semin d'sineval.

E vers El ans volvains hoz in nossa inquietezza e tristezza, vis il stramantus prievei chi innatscha danouvamaing l'ierta culturela ladina tres progets materialistics sainza resguards, progets chi, sch'avessan da gnir realisos, quista gedà la culpissan a mort.

Noms populers da plauntas

*publichos per adöver impustüt dals magisters rumauntschs
tres S. Brunies.*

*in algurdaunza a l'amih e meritaivel interpret da l'orma engiadinaisa
Chasper Pult.*

La glista preschainta dess cumpletter l'intraguidamaint illa istorgia natürela: «*Nossas plauntas e bes-chas*», lavur a l'autur confideda da la Conferenza generela ladina cun il consentimaint dal Departamaint d'instrucziun.

Quaista gnit per bainquaunt schligerida pudiand fer adöver dal materiel sto collecto per il Dicziunari rumauntsch grischun (DRG) miss amiaivelmaing a dispusiziun dal redacter dr. *Andrea Schorta*. Per quetaunt scu eir da m'avair güdo cun cussagls ed indicaziuns al se grô.

Ourdvert la collecziun chi as basescha in prüma sün las re-tscherchas da la Chrestomazia da *Decurtins*, sün la publicaziun dad *August Ulrich*: «*Beiträge zur bündnerischen Volksbotanik*», las considerablas racoltas privatas da dr. Schorta e quellas da dr. Vieli, cuntogna il catalog da ceglas dal DRG bgers noms populers our da las differentas dissertaziuns e floras localas da *Grisch*, «*Flora*